مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵

Urban managment
No.83 Summer 2026

۴۱-۵۷

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۰۷ تاریخ پذیرش نهایی : ۱۴۰۵/۰۲/۳۰

تحلیل پیشران‌های کلیدی مؤثر بر الگوی سیاست‌گذاری گردشگری مذهبی کلانشهر مشهد با رویکرد آینده‌پژوهی

علی رضایی مقدم*: استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
ابوالفضل مشکینی: دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری: استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

چکیده

پیشرفت‌های علمی و ظهور علم جدیدی به نام آینده‌پژوهی به بشر توانایی داده که تفسیر دیگری از سرنوشت خود ارائه کند. آینده‌پژوهی علمی است که با شناخت مسائل و مشکلات موجود و شناسایی آینده مطلوب، با اتخاذ راهکارهای مناسب می‌توان به سمت آینده مطلوب گام برداشت. در واقع آینده‌پژوهی با ترسیم افق روشن از آینده، آگاهی از روند تحولات و تصمیم‌گیری بهنگام می‌تواند هر جامعه یا سازمانی را در یافتن بهترین راهکارها تواناتر سازد. بر این اساس و با توجه به اهمیت گردشگری و فقدان چشم‌انداز مشترک در این حوزه و همچنین تعدد نهادهای تصمیم‌گیر و سیاست‌گذار، شناسایی و شناخت پیشران‌های کلیدی می‌تواند در تهیه و تنظیم چشم‌انداز آینده که روندهای ممکن و مطلوب آینده گردشگری را پیش‌بینی و ترسیم کند و ضمن کنترل تحولات آینده، راهبردهای مناسب برای رسیدن به آینده مطلوب را در خصوص سیاست‌گذاران گردشگری قرار دهد. براین اساس تفکر به آینده و آینده‌پژوهی به دانشی نوین در محافل قدرت و تصمیم‌گیری تبدیل شده است به‌گونه‌ای که در سده گذشته، آینده‌پژوهی بیشتر موردتوجه مراکز تصمیم‌گیری، مدیریت و برنامه‌ریزی قرار گرفت. براین اساس در این پژوهش سعی شده است با نگاهی آینده‌پژوهانه نسبت به شناسایی شاخص‌های پیشران و کلیدی سیاست‌گذاری گردشگری مذهبی کلانشهر مشهد پرداخته شود تا از این طریق بتوان سناریوهایی متناسب با شرایط کلانشهر مشهد ارایه داد. این پژوهش به لحاظ هدف از نوع کاربردی است که با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و بهره‌گیری از ماتریس تحلیل اثرات متقابل در نرم‌افزار آینده‌پژوهی میک‌مک انجام گرفته است. جامعه آماری این پژوهش ۳۰ نفر از اساتید، مدیران و کارشناسان در حوزه گردشگری و آینده‌پژوهی می‌باشد. نتایج حاصل از پژوهش و نحوه توزیع و پراکنش متغیرها در صفحه پراکندگی، نشان‌دهنده ناپایداری سیستم در وضع موجود می‌باشد. براساس نتایج حاصل از نرم‌افزار میک‌مک، تعداد ۷ پیشران، با توجه به اینکه بیشترین مقدار تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم داشتند، به‌عنوان عوامل کلیدی انتخاب شدند.

واژگان کلیدی: پیشران‌های کلیدی، سیاست‌گذاری، گردشگری مذهبی، آینده‌نگری، مشهد.

* نویسنده مسؤول ali.rezaei@um.ac.ir

Analysis of Key Drivers Influencing the Policy-Making Pattern of Religious Tourism in the Metropolis of Mashhad with a Foresight Approach

Abstract

Scientific advancements and the emergence of a new field called foresight have enabled humanity to reinterpret its destiny. Foresight is a science that, by understanding current issues and identifying a desirable future, allows for the adoption of appropriate strategies to move toward that desired future. In essence, foresight, by outlining a clear vision of the future, increasing awareness of ongoing transformations, and enabling timely decision-making, can empower any society or organization to find the best solutions. In the context of the importance of tourism, the absence of a shared vision in this field, and the multiplicity of decision-making and policy-making institutions, identifying and understanding key drivers can contribute to developing a future vision that predicts and illustrates possible and desirable trends in religious tourism, and it also enables policymakers to control future developments and devise effective strategies to achieve a desirable future. Accordingly, thinking about the future and engaging in foresight has become a modern discipline within circles of power and decision-making, gaining increasing attention from decision-making, management, and planning centers over the past century. Based on this, the present study attempts to identify the key drivers of religious tourism policy-making in the metropolis of Mashhad from a foresight perspective in order to develop scenarios aligned with the city's specific conditions. This applied research utilizes a descriptive-analytical method and employs the cross-impact analysis matrix using MicMac software. The statistical population includes 30 experts, managers, and specialists in the fields of tourism and foresight. The results and the distribution of variables indicate systemic instability under the current conditions. Based on the output of MicMac software, 7 drivers—due to their high direct and indirect influence on the future of religious tourism policy-making in Mashhad—were identified as key factors.

Keywords: Policy-making, Religious Tourism, Foresight Approach, Mashhad City, MicMac Software.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

بیان مسأله

یکی از مهم‌ترین فعالیت دولت‌ها، طراحی و تدوین سیاست‌های عمومی (کلان) است در تعریف سیاست‌های عمومی آمده است"مجموعه‌ای از تصمیمات به هم وابسته است که به وسیله گروه‌ها یا بازیگران سیاسی با هدف دستیابی به اهداف خاص یا به دست آوردن ابزار مناسب برای دستیابی به آن اهداف اتخاذ می‌شود" (ویلیام جنکینز، تحلیل سیاست‌ها ۱۹۷۸)، سیاستگذاری عمومی پدیده‌ای است که در قالب یک برنامه دولتی، در یک بخش از جامعه یا یک فضای جغرافیایی ظاهر می‌شود

(مولر، ۱۳۷۸،۲۰۶) اسمیت؛ فرایند سیاستگذاری عمومی را به صورت مجموعه‌ای از آثار و عواملی مانند اعتقادات و ارزش جامعه، دانش و فن، فشار و قدرت، حمایت و نبود حمایت و قوانین و مقررات تصویر کرده است. ارزش‌های جامعه از سوی مراجع مذهبی و سنتی و فرهنگ حاکم، دانش و فن از سوی متخصصان و کارشناسان امر، فشار و قدرت از طرف صاحبان قدرت، حمایت و عدم‌حمایت از سوی گروه‌های ذی‌نفوذ و قوانین و مقررات از سوی سازمان‌ها و مراجع قانونی اعمال می‌شوند و در فرایند سیاستگذاری تأثیر می‌گذارند. در یک نگاه کلی می‌توان عوامل تأثیرگذار در فرایند سیاستگذاری را به سه بخش عمده جامعه مدنی، دولت و بخش خصوصی تقسیم‌بندی کرد. بسیاری از سیاستگذاران دنیا به گردشگری به عنوان یک صنعت به ویژه از بعد آثار اقتصادی آن، اهتمام ورزیده‌اند. مزایا و منابع اقتصادی حاصل از گردشگری و جلوه‌های جغرافیائی و محیطی آن بسیار جالب‌توجه است و بیشتر مطالعات و تحقیقات انجام شده به این موارد پرداخته‌اند. این امر بیانگر اهمیت و جایگاه گردشگری در دنیای امروز است. در واقع سیاست‌ها؛ محصول محیط سیاسی، ارزش‌ها و ایدئولوژی قدرت، اصول نهادینه شده و فرآیندهای تصمیم‌گیری هستند علت آن است که نیروها و عوامل تأثیرگذار و تأثیرپذیر بسیاری در فرآیند سیاستگذاری دخیل هستند شرط عمومی تلقی شدن هر سیاستی آن است که توسط دولت و دستگاه‌های دولتی تدوین شده باشد یا حداقل توسط دولت و دستگاه‌های دولتی کنترل یا تأیید شده باشد. از سوی دیگر پیشرفت‌های علمی و ظهور علم جدیدی به نام آینده‌پژوهی به بشر توانایی داده که تفسیر دیگری از سرنوشت خود ارائه کند. آینده‌پژوهی علمی است که با شناخت مسائل و مشکلات موجود و شناسایی آینده مطلوب، با اتخاذ راهکارهای مناسب می‌توان به سمت آینده مطلوب گام برداشت. در واقع آینده‌پژوهی با ترسیم افق روشن از آینده، آگاهی از روند تحولات و تصمیم‌گیری بهنگام می‌تواند هر جامعه یا سازمانی را در یافتن بهترین راهکارها تواناتر سازد. براین اساس می‌توان گفت که تفکر به آینده و آینده‌پژوهی به دانشی نوین در محافل قدرت و تصمیم‌گیری تبدیل شده است به‌گونه‌ای که در سده گذشته، آینده‌پژوهی بیشتر موردتوجه مراکز تصمیم‌گیری، مدیریت و برنامه‌ریزی قرار گرفت. بر این اساس و با توجه به اهمیت گردشگری و همچنین تعدد نهادهای تصمیم‌گیر و سیاست‌گذار، شناسایی و شناخت پیشران‌های کلیدی می‌تواند در تهیه و تنظیم چشم‌انداز آینده که روندهای ممکن و مطلوب آینده گردشگری را پیش‌بینی و ترسیم کند و ضمن کنترل تحولات آینده، راهبردهای مناسب برای رسیدن به آینده مطلوب را در خصوص سیاست‌گذاران گردشگری قرار دهد. براین اساس در این پژوهش سعی شده است با نگاهی آینده‌پژوهانه نسبت به شناسایی پیشران‌های کلیدی سیاست‌گذاری گردشگری مذهبی کلانشهر مشهد پرداخته شود تا از این طریق بتوان سناریوهایی متناسب با شرایط کلانشهر مشهد ارایه داد.

مبانی نظری

گردشگری

واژه گردشگری معادل واژه توریسم در لاتین می‌باشد که از کلمه‌ی تور به معنای گشتن گرفته شده است (آکسفورد، ۱۹۷۴: ۱۸۹). تور در زبان فرانسه به معنای حرکت دورانی (چرخش)، عمل پیمودن، طی کردن پیرامون، سیر کردن، گردش نمودن می‌باشد. این واژه نخستین بار در سال ۱۸۱۱، در مجله‌ای انگلیسی به نام اسپورتینگ مارگازین (مجله ورزشی) به کار گرفته شد. در آن زمان این لغت به معنای مسافرت به منظور تماشای آثار تاریخی و بازدید از مناظر طبیعی برای کسب لذت به کار می‌رفت (جلالی و خادم الحسینی، ۱۳۹۴: ۱۵۴). "بازه زمانی" جزء مفاهیم کلیدی در تعاریف گردشگری بالأخص در تعاریف اولیه می‌باشد و پس از گذشت زمان و به آرامی مفاهیمی چون هدف، انگیزه و انواع گردشگری وارد ادبیات گردشگری می‌گردد و تعاریف مربوط به گردشگری معنای جامع‌تر و پیچیده‌تری را به خود می‌گیرد.

از جمله تعاریف جامعی که در زمینه گردشگری ارائه شده است می‌توان به تعریف رنجبریان و زاهدی به شرح ذیل اشاره نمود: «صنعت گردشگری را می‌توان فرایندها، فعالیت‌ها و نتایج حاصل از ارتباط و تعامل میان گردشگران، فعالان صنعت گردشگری، زمامداران و جامعه محلی و محیط پیرامونی دانست که موجب جلب و پذیرش گردشگر در

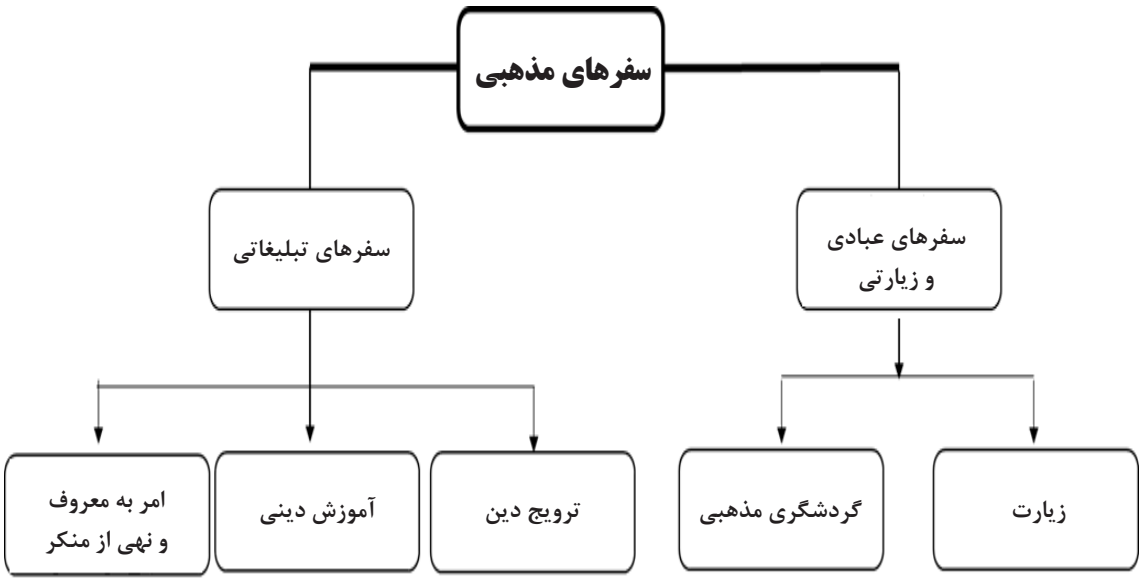
مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵
Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

مقصد می‌گردد؛ بنابراین صنعت گردشگری مجموع‌های از فعالیت‌ها، خدمات و صنایع مختلفی است که به یک تجربه سفر می‌انجامد. این صنعت شامل حمل‌ونقل، اقامت، تغذیه، خرید، تفریح و سرگرمی و دیگر خدمات مهمان‌نوازی است که در اختیار فرد یا گروه‌های مختلفی قرار می‌گیرد که از موطن خود به قصد سفر خارج می‌شوند» (رنجبریان و زاهدی، ۱۱:۱۳۸۸). در این تعریف از واژه فرآیند استفاده شده است؛ بر این اساس گردشگری در لحظه خاصی خلاصه نمی‌گردد بلکه تمامی فعالیت‌ها را از زمان خروج گردشگر از مبدأ تا بازگشت دوباره آن از قبیل برنامه‌ریزی سفر، مسافرت به مقصد، بازگشت و حتی یادآوری خاطرات آن را شامل می‌شود. نکته دیگر ذکرشده در تعریف فوق‌الذکر، استفاده از ترکیب "صنعت گردشگری" می‌باشد که در تعاریف مختلف از جمله تعریف پوراحمد و همکارانش بدان اشاره شده است. از نظر پوراحمد و همکارانش نیز گردشگری یک صنعت خدماتی است که شامل تعدادی از ترکیبات مادی و غیرمادی می‌باشد و به مجموعه فعالیت‌هایی اطلاق می‌شود که در فرآیند جذب و میهمان‌داری بین گردشگران، سازمان‌های مسافرتی، دولت‌های مبدأ، دولت‌های میزبان و مردم محلی برقرار می‌شود (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵۳) و با انگیزه‌های متفاوتی چون استراحتی و فراغتی، مذهبی، فرهنگی، ورزشی، بازاری و همایشی انجام می‌گیرد (خوش فر و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۸۲). در تعریف پوراحمد و همکارانش به کنشگران گردشگری توجه نموده و آن‌ها را در ۴ دسته گردشگران، سازمان‌های مسافرتی، دولت‌های مبدأ، دولت‌های میزبان و مردم محلی تقسیم‌بندی نموده است.

گردشگری مذهبی

مدارک و مستندات تاریخی موجود از تمدن‌های عظیم بین‌النهرین، مصر و دیگر آثار و قرائن بر جای مانده از روزگاران پیش از تاریخ، از سفرهای مذهبی هزاران نفر از انسان‌ها حکایت می‌کنند، به‌طوری که افراد بسیاری از هزاران سال قبل به منظور انجام فرایض دینی هر رنجی را بر خود هموار می‌کردند و راهی سفرهای دور و دراز می‌شدند (santoe, 2004: 4 در ابراهیمی زاده، ۳۱۹: ۱۱۸). سفرهای مصریان برای دیدار از فراعنه، مراسم مقدس یونانیان باستان در معابد آپولو، سفر ایرانیان باستان به معبد آناهیتا در کنگاور و... شواهد تاریخی هستند که هر یک به‌گونه‌ای قدمت و رواج این شکل از گردشگری را در میان ملل مختلف نشان می‌دهد (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۸). این سفرها از منظر هدف به دو شکل سفرهای عبادی و زیارتی و سفرهای تبلیغی که با نیت ارشاد و هدایت مردم صورت می‌گیرد قابل تقسیم است (یگانگی و افشار، ۱۳۹۰: ۶)؛ که نوع اول آن در قالب زیارت و گردشگری مذهبی انجام می‌گردد.

شکل ۱- انواع سفرهای مذهبی (مآخذ: نگارنده برگرفته از یگانگی و افشار، ۱۳۹۰)

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵
Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

گردشگری مذهبی نوعی از گردشگری فرهنگی است که به منظور زیارت اماکن، آثار، یادمان‌های مذهبی، انجام اعمال مذهبی و دینی و گذران اوقات فراغت در مکان‌ها و مراکز مذهبی جهان انجام می‌شود (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۲). نکته قابل توجه در این زمینه، این است که گردشگری مذهبی تن‌ها شکل از اشکال گردشگری می‌باشد که بر موانع آب و هوایی غلبه می‌نماید. بدین ترتیب با تغییرات فصل و تحولات آب و هوایی مشاهده می‌شود که تعداد گردشگران شهرها و مراکز مذهبی دچار تغییر نمی‌شود. (Meyer, 2004,42)

مفاهیم آینده‌پژوهی

آینده

یک بعد از هستی بشر که در فراسوی لحظه‌ی حال گسترش می‌یابد و همچون اصلی در انجام اقدامات در نظر گرفته می‌شود. این مفهوم، برخورداری از طرح، اهداف، نیات، غایات و مفاهیم را برای آدمی به همراه می‌آورد. می‌توان چنین پنداشت که بدون بعد آینده و این ظرفیت‌های فعال، اکنون از توان خویش تهی می‌گردد و از توانایی حمایت و تقویت هرگونه کنش انسانی، عاری می‌ماند. بنابراین، آینده فضایی خالی یا قلمرویی ناشناخته - که عموماً چنین پنداشته می‌شود- نیست، بلکه آینده محتوایی ملموس دارد که می‌توان آن را کاوید، به تصرف خود درآورد، تصویر و ترسیم و حتی خلق کرد. باید توجه داشت که آینده را نمی‌توان پیشگویی کرد و هیچ واقعیت مطلقی در مورد آینده وجود ندارد. بر این اساس بهتر است که آینده را در حوزه معرفت و دانش تفسیری دانست (رهنما و حسینی،)

آینده‌نگاری

به نظر می‌رسد ارائه تعریف مشخص و دقیق از آینده‌نگاری به دو دلیل مشکل باشد. اولاً تفاوت دیدگاه‌های افراد مختلف که آینده‌نگاری را از حوزه مورد علاقه خود و یا احیاناً از حوزه دانش خود می‌نگرند، باعث می‌شود تا آنان تعریفی براساس دیدگاه موجود در آن حوزه یا دانش ارائه دهند. ثانیاً عمر کوتاه و سیر تجربیات گوناگون از این دانش باعث گردیده است که مفهوم آینده‌نگاری مرتباً تغییر یابد. جهت روشن شدن ابعاد مختلف آینده‌نگاری برخی از تعاریف مطرح شده در متون علمی را از منظر اندیشمندان این حوزه بیان کرده و در نهایت مورد مقایسه قرار می‌دهیم (زالی، ۱۳۸۸).

جدول ۱: نظریات آینده‌نگاری

ردیف	نام	شرح
۱	بن مارتین ۱۹۹۵	آینده‌نگاری، فرآیند تلاش سیستماتیک برای نگاه به آینده بلندمدت علم، تکنولوژی، محیط‌زیست، اقتصاد و اجتماع می‌باشد که با هدف شناسایی تکنولوژی‌های عام نوظهور و تقویت حوزه‌های تحقیقات استراتژیکی صورت می‌گیرد که احتمالاً بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارند.
۲	لوک جورجیو	به نظر وی آینده‌نگاری ابزاری سیستماتیک برای ارزیابی آن دسته از توسعه‌های علمی و تکنولوژیکی است که می‌توانند تأثیرات بسیار شدیدی بر رقابت صنعتی، خلق ثروت و کیفیت زندگی داشته باشند
۳	هورتون	آینده‌نگاری فرآیند توسعه گسترده‌ای از دیدگاه‌ها در مورد راه‌های امکان‌پذیر برای توسعه آینده است که ایجاد درک کافی در خصوص این دیدگاه‌ها منجر به تصمیم‌گیری‌هایی می‌شود که بهترین فردای ممکن را خلق می‌کند
۴	گویگان	آینده‌نگاری فرآیندی سیستماتیک، مشارکتی و گردآورنده ادراکات آینده است که چشم‌اندازی میان‌مدت تا بلندمدت را با هدف اتخاذ تصمیمات روزآمد و بسیج اقدامات مشترک بنا می‌سازد
۵	وبستر	آینده‌نگاری فرآیند سازمان‌دهی شده و هدفمندی است که انتظارات بازیگران مختلف در مورد تکنولوژی را با هم جمع کرده و چشم‌اندازهای استراتژیک در مورد آینده را تدوین می‌کند تا حامی و مصدق توسعه اقتصادی و اجتماعی گسترده گردد.
۶	لاوریدج	آینده‌نگاری توصیف مجموعه‌ای از رهیافت‌ها برای بهبود شیوه‌های تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی شامل تحلیل عوامل کلیدی مؤثر بر تغییرات جهت توسعه چشم‌انداز استراتژیک و پیش‌بینی هوشمند است.
۷	ریچارد اسلاتر	ریچارد اسلاتر آینده‌نگاری را یک ظرفیت عام جهت توانمندسازی بشر برای تفکر در خصوص آینده می‌داند.
۸	کمیسیون اتحادیه اروپایی (فورن)	آینده‌نگاری فرایند مشارکت سیستماتیک، اجتماع هوشمندانه و ساختن چشم‌انداز میان‌مدت و بلندمدت آینده است که با هدف شکل‌دهی تصمیمات جهت معماری فعالیت‌های آینده صورت می‌پذیرد

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵
Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

در جدول زیر تعاریف مطرح از طرف اندیشمندان با یکدیگر مقایسه شده است تا نکات اشتراک و افتراق این تعاریف از نظر اشاره به هشت وجه مختلف، مشخص شود.

جدول ۲: مقایسه تعاریف آینده‌نگاری

نظریه‌پردازان	فرایند	سازمان‌مندی و سیستماتیک بودن	مشارکتی	ساخت چشم‌انداز	آینده بلندمدت	بسیج اقدامات	گردآوری ادراکات	اتخاذ تصمیمات	پیش‌بینی هوشمندانه
وبستر	*	*	*	*	*	*			
فورن	*	*	*	*	*	*	*	*	
بن مارتین	*	*	*	*	*				
لوک جورجیو		*	*	*	*				
هورتون	*	*	*	*	*	*	*	*	
گویگان	*	*	*	*	*	*	*	*	
ریچارد اسلاتر		*		*	*		*	*	*
لاوریدج		*		*	*		*	*	*
کمیسیون اتحادیه اروپایی (فورن)	*	*	*	*	*	*	*	*	*

جمع‌بندی تعاریف و دیدگاه‌های مختلف از آینده‌نگاری بیانگر گستردگی حوزه دید کارشناسان خبره در خصوص علم آینده‌نگاری است با این وجود براساس شاخص‌هایی که در جدول آمده می‌توان گفت سازمانمندی و سیستماتیک بودن ساخت چشم‌انداز و آینده بلندمدت تنها نقطه اشتراک این تعاریف است که بعضاً برخی اندیشمندان به فرایند بودن این کار نیز تأکید کرده و برخی آن را بی‌اهمیت دانسته‌اند

ضرورت آینده‌پژوهی

سال‌هاست که هنگام شروع هرگونه فعالیت برنامه‌ریزی و مطالعه در مورد آینده، در همه‌ی سطوح منطق‌های و ملی و خرد و کلان، این پرسش مطرح می‌شود که چگونه بدون خطوط راهنمای آینده، می‌توان مسیر توسعه‌ی بخش، منطقه یا کشور را طراحی کرد. به دلیل نبود خطوط راهنمای آینده، پاره‌ای از مطالعات و برنامه‌ریزی‌ها اساساً انجام نمی‌شود یا با مفروضات دلبخواه هر مطالعه‌کننده و کارشناس برنامه‌ریزی انجام می‌شد که آن فرض‌ها لزوماً مقبول طبع دیگران واقع نمی‌شد. کم‌ترین خاصیت آینده‌نگری و تهیه تنظیم چشم‌انداز آینده، آن است که وسیله‌ای برای تنظیم امور و ترتیب اولویت مسائل در دستور کار آینده را فراهم می‌کند. رویدادهای آینده متفاوتند و تلاش‌های آینده‌نگری، آگاهی، آمادگی و یا مقابله با آن رویدادها را به وجود می‌آورد. بسیاری از رویدادها و تحولات آینده، به دلیل آنکه تحت کنترل نیستند به‌گونه‌ای اجتناب‌ناپذیر ظهور پیدا می‌کنند. غفلت از این‌گونه حوادث احتمالی آینده و عدم تدارک و برنامه‌ریزی برای کسب آمادگی در صورت بروز آن‌ها، نابخشودنی است. پارهای از حوادث آینده، ناخواستنی و ناخوشایندند ولی می‌توان با پیش‌بینی و برنامه‌ریزی از بروز آن‌ها جلوگیری کرد و یا به نحوی از آثار و عواقب ناخوشایند آن‌ها اجتناب کرد. آینده‌نگری و برنامه‌ریزی بلندمدت برپایه‌ی چشم‌انداز آینده، یکی از راه‌های پیش‌بینی و مقابله با آن‌هاست.

روش تحقیق

این پژوهش به لحاظ هدف از نوع کاربردی است که با توجه به ماهیت تحقیق از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. در این پژوهش ابتدا برای شناسایی شاخص‌های مؤثر در حوزه سیاست‌گذاری گردشگری مشهد از تکنیک STEEP[1] استفاده شده است؛ که در آن پیشران‌های اجتماعی، سیاسی، فناورانه، اقتصادی و محیط‌زیست حاکم

1. STEEP (Social Technological Environmental Economic Political)

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

جدول ۳: مشخصات عوامل اولیه مؤثر بر حوزه سیاست‌گذاری صنعت گردشگری شهر مشهد و طبقه‌بندی آن‌ها

ردیف	نام شاخص	زیرمجموعه شاخص	تعداد
۱	**اجتماعی**	تقویت گفتمان گردشگری نسبت به زیارت، سبک زندگی فراغتی، تقویت سیاست‌های مهمان‌نوازی، توسعه گردشگری فرهنگی در حوزه توس، نظام اطلاعاتی و آمار در حوزه گردشگری، افزایش نقش نهادهای مدنی و سمن‌ها، تغییر در الگوی سفر به صورت فردی یا خانوادگی	۷
۲	**فناوری**	دسترسی آزاد به اطلاعات، توسعه اینترنت اشیاء، توسعه شبکه‌های اجتماعی، توسعه اپلیکیشن‌های موبایلی	۴
۳	**اقتصادی**	رشد نسبی اقتصادی، کاهش نسبی تورم، ثبات نسبی هزینه حمل‌ونقل به ویژه بنزین، گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه‌های گردشگری، افزایش سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری، عدم اطمینان وعدم هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی	۶
۴	**سیاسی**	الگوی تعامل با کشورهای عربی منطقه، الگوی تعامل با کشورهای آسیای مرکزی، گرایش سیاسی غالب در دولت‌های بعدی، تداوم ناامنی منطقه، رویکرد ایدئولوژیک به توسعه گردشگری، کاهش تصدی‌گری دولت، میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی، عدم مدیریت یکپارچه گردشگری، نقش آستان قدس رضوی، توافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک	۱۰
۵	**زیست‌محیطی**	خشکسالی و بحران آب، تغییرات اقلیمی، ورود ریزگردها از ترکمنستان	۳

بر سیستم گردشگری مشهد توسط خبرگان شناسایی می‌شود (جدول ۱)، سپس پرسش‌نامه‌ای براساس روش ماتریس اثرات متقابل و روش ماتریس ضرایب تحلیل اثر متقاطع برای طبقه‌بندی[1] طراحی گردید. سپس با توزیع ابزار سنجش در بین کارشناسان گردشگری و آینده‌پژوهی (۱۰ نفر استاد دانشگاه و ۲۰ نفر کارشناسان و مدیران اجرایی شهر) از آن‌ها خواسته شد، با توجه به روش ماتریس اثرات متقابل و براساس نوع اثرگذاری شاخص‌ها بر یکدیگر در صورت عدم وجود اثر بین دو شاخص عدد صفر، در صورت وجود اثر ضعیف بین دو شاخص عدد یک، در صورت وجود اثر متوسط بین دو شاخص عدد دو، در صورت وجود اثر قوی بین دو شاخص عدد سه و در صورت وجود اثر بالقوه بین دو شاخص مقدار P را برای تعیین اثر دو شاخص وارد کنند. در مرحله بعد با تشکیل ماتریس اثرات متقابل در محیط نرم‌افزار آینده‌پژوهی میک‌مک میزان پرشدگی و صحت ابزار گردآوری داده‌ها و یافته‌های تحقیق سنجیده شد. در مرحله بعد با تشکیل نقشه‌های اثر- وابستگی و ماتریس‌های اثر- وابستگی مستقیم و غیرمستقیم به تعیین نحوه ارتباطات و اثرگذاری‌های شاخص‌های بر یکدیگر و شناسایی پیشران‌های نهایی در حوزه مدیریت گردشگری کلانشهر مشهد پرداخته شده است.

1. Micmac

یافته‌های تحقیق

انتخاب نهایی عوامل اصلی مؤثر بر توسعه گردشگری مذهبی کلانشهر مشهد

براین اساس برای این تحقیق ماتریسی ۳۰*۳۰ برمبنای منطق ماتریس اثرات متقابل تشکیل گردید. در مرحله بعد با بهره‌گیری از نظرات کارشناسان و متخصصان داخلی آشنا و مسلط به مباحث مدیریت شهری و مدیریت گردشگری (متشکل از اساتید دانشگاهی و مدیران اجرایی) میزان اثرگذاری و اثرپذیری بین عناصر تحقیق براساس منطق تحلیل ساختاری و نرم‌افزار میک‌مک شناسایی گردید. نتایج حاصل از تحلیل مقدماتی ماتریس اثر متقابل نشان داد که درجه پرشدگی ماتریس ۷۳/۲۲ درصد است که نشان می‌دهد عوامل انتخاب شده تأثیر زیاد و پراکنده‌ای بر همدیگر داشته در واقع سیستم از وضعیت ناپایداری برخوردار بوده است از مجموع ۶۵۹ رابطه ماتریسی قابل ارزیابی، ۵۹ رابطه، معادل ۸.۹ درصد دارای اثرات متقاطع سه، روابط عامل‌های کلیدی بسیار زیاد بوده است و از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادی برخوردار بوده‌اند. ۲۱۹ رابطه معادل ۳۳.۲۳ درصد دارای اثرات متقاطع ۲ بوده، یعنی نقش تقویت‌کننده داشته‌اند بدین معنی که رابط

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵
Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

تأثیرگذار نسبت متوسط داشته‌اند. ۳۷۲ رابطه معادل ۵۶.۴ درصد دارای اثرات متقاطع ۱ بوده، عددشان یک بوده است بدین معنی که ضعیفی نسبت به هم داشته‌اند،۲۴۱ رابطه معادل ۳۶.۵ درصد از اثرات متقاطع صفر برخوردارند به این معنی است عوامل بر همدیگر تأثیر نداشته یا از همدیگر تأثیر نپذیرفته‌اند. به‌طورکلی از جدول بالا می‌توان نتیجه گرفت که اکثر روابط بین متغیرها دارای رتبه ۱ یا ضعیف برآورد می‌گردد و در نهایت نیز ۹ رابطه، عددشان P بوده است که نشان‌دهنده روابط پتانسیلی مستقیم و غیرمستقیم عامل‌ها بوده است.

جدول ۴: تحلیل اولیه داده‌های ماتریس و تأثیرات متقاطع

ابعاد ماتریس	تکرار	بدون تأثیر (تعداد صفر)	تأثیرگذار (۱)	تقویت‌کننده (۲)	توانمند ساز (۳)	تعداد P	درجه پرشدگی	جمع
۳۰	۲	۲۴۱	۳۷۲	۲۱۹	۵۹	۹	۷۳,۲۲	۶۵۹

از طرف دیگر ماتریس براساس شاخص‌های آماری با ۲ بار چرخش داده‌ای از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار می‌باشد به‌طوری که هم ماتریس اثرات مستقیم و هم ماتریس تأثیرات بالقوه مستقیم به ترتیب ۹۵ و ۹۴ درصد بوده که حاکی از روایی بالای پرسشنامه و پاسخ‌های آن است.

جدول ۵: تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرها بر همدیگر

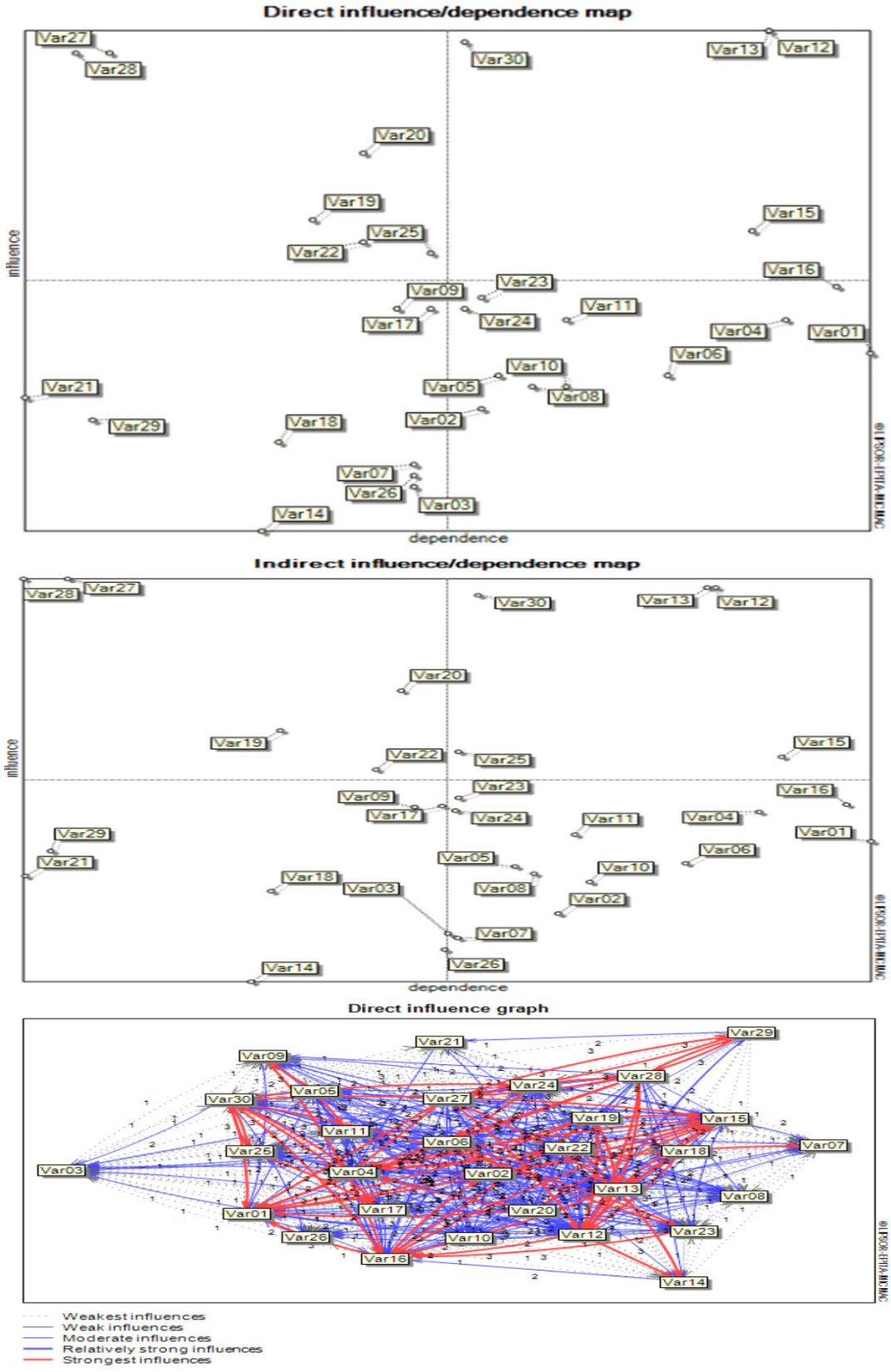
ردیف	طبقه‌بندی	شاخص‌ها	MDI		MII	
			تأثیرگذاری مستقیم	تأثیرپذیری مستقیم	تأثیرگذاری غیرمستقیم	تأثیرپذیری غیرمستقیم
۱	**اجتماعی**	تقویت گفتمان گردشگری نسبت به زیارت،	۲۸۳	۳۳۴	۳۲۴	۳۴۱
		سبک زندگی فراغتی	۱۷۲	۳۰۳	۲۰۸	۲۹۵
		تقویت سیاست‌های مهمان‌نوازی	۱۶۲	۳۰۳	۱۸۶	۳۲۳
		توسعه گردشگری فرهنگی در حوزه توس،	۳۱۴	۲۷۳	۳۱۸	۲۱۶
		نظام اطلاعاتی و آمار در حوزه گردشگری	۲۶۳	۲۲۲	۲۵۹	۳۶۳
		افزایش نقش نهادهای مدنی و سمن‌ها	۲۶۳	۳۱۴	۲۶۳	۳۲۱
۲	**فناوری**	تغییر در الگوی سفر به صورت فردی یا خانوادگی	۱۸۲	۳۰۳	۱۸۱	۳۲۸
		دسترسی آزاد به اطلاعات	۲۳۳	۳۷۴	۲۵۱	۳۲۹
		توسعه اینترنت اشیاء	۲۴۳	۲۹۳	۱۶۹	۳۰۳
		توسعه شبکه‌های اجتماعی	۲۵۳	۳۴۴	۲۴۲	۴۰۸
		توسعه اپلیکیشن‌های موبایلی	۲۰۲	۳۹۵	۲۹۴	۳۹۹

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

ردیف	طبقه‌بندی	شاخص‌ها	MDI		MII	
			تأثیرگذاری مستقیم	تأثیرپذیری مستقیم	تأثیرگذاری غیرمستقیم	تأثیرپذیری غیرمستقیم
۳	**اقتصادی**	رشد نسبی اقتصادی	۳۷۴	۵۱۶	۳۸۴	۴۸۴
		کاهش نسبی تورم	۳۳۴	۵۰۶	۳۶۴	۴۷۹
		ثبات نسبی هزینه حمل‌ونقل به ویژه بنزین	۱۲۱	۲۱۲	۱۳۴	۲۰۴
		گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه‌های گردشگری	۳۲۴	۳۱۴	۳۷۴	۳۱۹
		افزایش سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری	۳۴۴	۵۵۷	۴۰۷	۵۶۲
		عدم اطمینان وعدم هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی	۵۷۷	۵۱۶	۵۷۲	۵۲۳
۴	**سیاسی**	الگوی تعامل با کشورهای عربی منطقه	۴۶۶	۳۵۴	۴۵۰	۵۱۰
		الگوی تعامل با کشورهای آسیای مرکزی	۳۹۵	۲۴۳	۳۲۵	۲۲۲
		گرایش سیاسی غالب در دولت‌های بعدی	۵۶۷	۵۲۶	۵۷۲	۳۸۹
		تداوم ناامنی منطقه،	۲۵۳	۷۰	۲۴۹	۶۹
		رویکرد ایدئولوژیک به توسعه گردشگری	۳۱۴	۲۷۳	۲۳۲	۲۷۹
		کاهش تصدی‌گری دولت	۵۵۷	۳۹۵	۵۶۲	۴۶۶
		میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی	۳۸۵	۳۳۴	۳۲۰	۳۲۷
		عدم مدیریت یکپارچه گردشگری	۵۵۷	۴۵۵	۵۶۲	۳۷۵
		افزایش نقش آستان قدس رضوی	۴۰۵	۳۴۴	۵۵۴	۳۲۹
		توافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک	۵۷۷	۵۷۷	۵۷۷	۵۷۷
۵	**زیست‌محیطی**	خشکسالی و بحران آب	۳۲۴	۱۲۱	۳۳۴	۹۴
		تغییرات اقلیمی،	۳۲۴	۱۰۱	۳۲۶	۶۷
		ورود ریزگردها از ترکمنستان	۲۲۲	۱۱۱	۲۷۶	۸۴

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵
Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

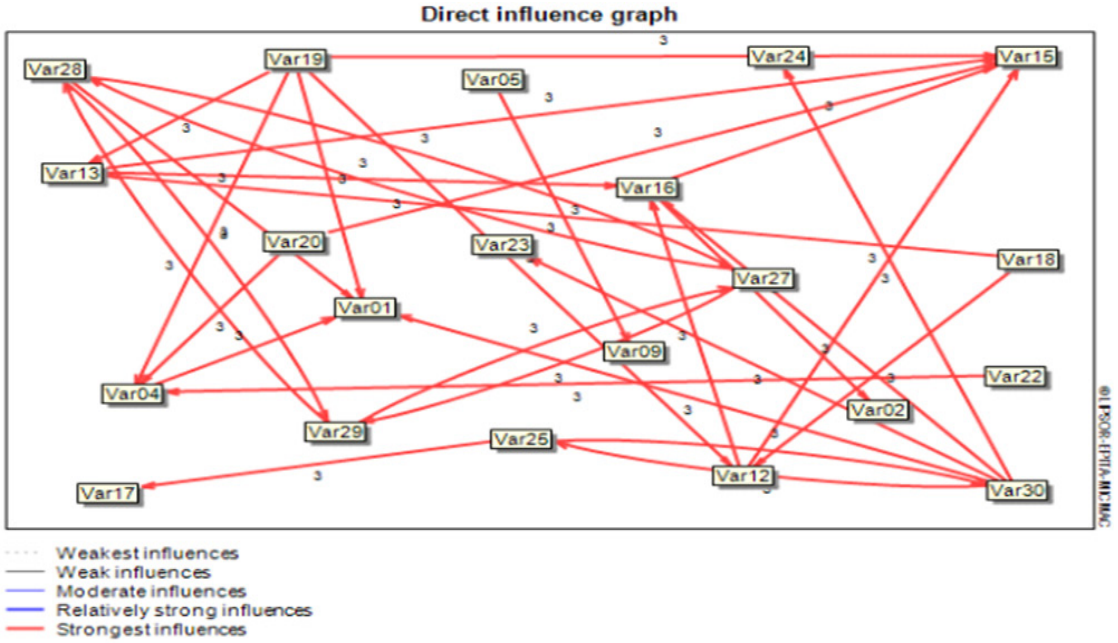
نمودار ۱: روابط مستقیم بین متغیرها (تأثیرات بسیار ضعیف تا بسیار قوی)

مدیریت شهری

فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵

Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

نمودار ۲: روابط مستقیم بین متغیرها (بسیار قوی)

با توجه به نقشه روابط مستقیم متغیرهای توسعه گردشگری کلانشهر مشهد، می‌توان گفت از ۳۰ متغیر پژوهش، بین ۲۱ متغیر روابط بسیار قوی تأثیر وجود دارد و تأثیرپذیرترین متغیر نقش آستان قدس رضوی (۲۸) می‌باشد که بیشترین تأثیر را در مقایسه با متغیرهای دیگر گرفته است و می‌توان متغیر هدف نیز آن را شناخت و در رتبه دوم متغیر توافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک (۳۰) قرار می‌گیرد و سپس عدم اطمینان وعدم هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی و متغیرهای الگوی تعامل با کشورهای عربی حوزه خلیج‌فارس تأثیرگذارترین متغیرها شناسایی کرد.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵
Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

جدول شماره ۶: رتبه تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرها برهمدیگر به تفکیک تأثیرپذیر و تأثیرگذار

مستقیم						غیرمستقیم					
شاخص	تأثیرگذاری مستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرپذیری مستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرگذاری غیرمستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرپذیری غیرمستقیم	رتبه
عدم اطمینان وعدم هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی	۵۷۷	۱	وافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک	۵۷۷	۱	توافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک	۵۷۷	۱	توافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک	۵۷۷	۱
توافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک	۵۷۷	۱	افزایش سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری	۵۵۷	۲	گرایش سیاسی غالب در دولت‌های بعدی	۵۷۲	۲	افزایش سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری	۵۶۲	۲
گرایش سیاسی غالب در دولت‌های بعدی	۵۶۷	۲	گرایش سیاسی غالب در دولت‌های بعدی	۵۲۶	۳	عدم اطمینان وعدم هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی	۵۷۲	۲	عدم اطمینان وعدم هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی	۵۲۳	۳
عدم مدیریت یکپارچه گردشگری	۵۵۷	۳	عدم اطمینان وعدم هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی	۵۱۶	۴	کاهش تصدی‌گری دولت	۵۶۲	۳	الگوی تعامل با کشورهای عربی منطقه	۵۱۰	۴
کاهش تصدی‌گری دولت	۵۵۷	۳	رشد نسبی اقتصادی	۵۱۶	۴	عدم مدیریت یکپارچه گردشگری	۵۶۲	۳	رشد نسبی اقتصادی	۴۸۴	۵
الگوی تعامل با کشورهای عربی منطقه	۴۶۶	۴	کاهش نسبی تورم	۵۰۶	۵	افزایش نقش آستان قدس رضوی	۵۵۴	۴	کاهش نسبی تورم	۴۷۹	۶
افزایش نقش آستان قدس رضوی	۴۰۵	۵	عدم مدیریت یکپارچه گردشگری	۴۵۵	۶	الگوی تعامل با کشورهای عربی منطقه	۴۵۰	۵	کاهش تصدی‌گری دولت	۴۶۶	۷

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

مستقیم						غیرمستقیم					
شاخص	تأثیرگذاری مستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرپذیری مستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرگذاری غیرمستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرپذیری غیرمستقیم	رتبه
الگوی تعامل با کشورهای آسیای مرکزی	۳۹۵	۶	کاهش تصدی‌گری دولت	۳۹۵	۷	افزایش سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری	۴۰۷	۶	توسعه شبکه‌های اجتماعی	۴۰۸	۸
میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی	۳۸۵	۷	توسعه اپلیکیشن‌های موبایلی	۳۹۵	۸	رشد نسبی اقتصادی	۳۸۴	۷	توسعه اپلیکیشن‌های موبایلی	۳۹۹	۹
رشد نسبی اقتصادی	۳۷۴	۸	دسترسی آزاد به اطلاعات	۳۷۴	۹	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه‌های گردشگری	۳۷۴	۸	گرایش سیاسی غالب در دولت‌های بعدی	۳۸۹	۱۰
افزایش سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری	۳۴۴	۹	الگوی تعامل با کشورهای عربی منطقه	۳۵۴	۱۰	کاهش نسبی تورم	۳۶۴	۹	عدم مدیریت یکپارچه گردشگری	۳۷۵	۱۱
کاهش نسبی تورم	۳۳۴	۱۰	افزایش نقش آستان قدس رضوی	۳۴۴	۱۱	خشکسالی و بحران آب	۳۳۴	۱۰	نظام اطلاعاتی و آمار در حوزه گردشگری	۳۶۳	۱۲
گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه‌های گردشگری	۳۲۴	۱۱	توسعه شبکه‌های اجتماعی	۳۴۴	۱۱	تغییرات اقلیمی	۳۲۶	۱۱	تقویت گفتمان گردشگری نسبت به زیارت	۳۴۱	۱۳
تغییرات اقلیمی	۳۲۴	۱۱	میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی	۳۳۴	۱۲	الگوی تعامل با کشورهای آسیای مرکزی	۳۲۵	۱۲	افزایش نقش آستان قدس رضوی	۳۲۹	۱۴
خشکسالی و بحران آب	۳۲۴	۱۱	تقویت گفتمان گردشگری نسبت به زیارت	۳۳۴	۱۲	تقویت گفتمان گردشگری نسبت به زیارت	۳۲۴	۱۳	دسترسی آزاد به اطلاعات	۳۲۹	۱۴

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵
Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

مستقیم					غیرمستقیم				
شاخص	تأثیرگذاری مستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرپذیری مستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرگذاری غیرمستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرپذیری غیرمستقیم	رتبه
رویکرد ایدئولوژیک به توسعه گردشگری	۳۱۴	۱۲	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه‌های گردشگری	۳۱۴	۱۳	میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی	۳۲۰	۱۴	تغییر در الگوی سفر به صورت فردی یا خانوادگی	۳۲۸	۱۵
توسعه گردشگری فرهنگی در حوزه توس	۳۱۴	۱۲	افزایش نقش نهادهای مدنی و سمن‌ها	۳۱۴	۱۳	توسعه گردشگری فرهنگی در حوزه توس	۳۱۸	۱۵	میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی	۳۲۷	۱۶
تقویت گفتمان گردشگری نسبت به زیارت	۲۸۳	۱۳	سبک زندگی فراغتی	۳۰۳	۱۴	توسعه اپلیکیشن‌های موبایلی	۲۹۴	۱۶	تقویت سیاست‌های مهمان‌نوازی	۳۲۳	۱۷
نظام اطلاعاتی و آمار در حوزه گردشگری	۲۶۳	۱۴	تقویت سیاست‌های مهمان‌نوازی	۳۰۳	۱۴	ورود ریزگردها از ترکمنستان	۲۷۶	۱۷	افزایش نقش نهادهای مدنی و سمن‌ها	۳۲۱	۱۸
افزایش نقش نهادهای مدنی و سمن‌ها	۲۶۳	۱۴	تغییر در الگوی سفر به صورت فردی یا خانوادگی	۳۰۳	۱۴	افزایش نقش نهادهای مدنی و سمن‌ها	۲۶۳	۱۸	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه‌های گردشگری	۳۱۹	۱۹
تداوم ناامنی منطقه	۲۵۳	۱۵	توسعه اینترنت اشیاء	۲۹۳	۱۵	نظام اطلاعاتی و آمار در حوزه گردشگری	۲۵۹	۱۹	توسعه اینترنت اشیاء	۳۰۳	۲۰
توسعه شبکه‌های اجتماعی	۲۵۳	۱۵	توسعه گردشگری فرهنگی در حوزه توس	۲۷۳	۱۶	دسترسی آزاد به اطلاعات	۲۵۱	۲۰	سبک زندگی فراغتی	۲۹۵	۲۱
توسعه اینترنت اشیاء	۲۴۳	۱۶	رویکرد ایدئولوژیک به توسعه گردشگری	۲۷۳	۱۶	تداوم ناامنی منطقه	۲۴۹	۲۱	رویکرد ایدئولوژیک به توسعه گردشگری	۲۷۹	۲۲

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

مستقیم				غیرمستقیم			
شاخص	تأثیرگذاری مستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرپذیری مستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرگذاری غیرمستقیم	رتبه	شاخص	تأثیرپذیری غیرمستقیم	رتبه
دسترسی آزاد به اطلاعات	۲۳۳	۱۷	الگوی تعامل با کشورهای آسیای مرکزی	۲۴۳	۱۷	توسعه شبکه‌های اجتماعی	۲۴۲	۲۲	الگوی تعامل با کشورهای آسیای مرکزی	۲۲۲	۲۳
ورود ریزگردها از ترکمنستان	۲۲۲	۱۸	نظام اطلاعاتی و آمار در حوزه گردشگری	۲۲۲	۱۸	رویکرد ایدئولوژیک به توسعه گردشگری	۲۳۲	۲۳	توسعه گردشگری فرهنگی در حوزه توس	۲۱۶	۲۴
توسعه اپلیکیشن‌های موبایلی	۲۰۲	۱۹	ثبات نسبی هزینه حمل‌ونقل به ویژه بنزین	۲۱۲	۱۹	سبک زندگی فراغتی	۲۰۸	۲۴	ثبات نسبی هزینه حمل‌ونقل به ویژه بنزین	۲۰۴	۲۵
تغییر در الگوی سفر به صورت فردی یا خانوادگی	۱۸۲	۲۰	خشکسالی و بحران آب	۱۲۱	۲۰	تقویت سیاست‌های مهمان‌نوازی	۱۸۶	۲۵	خشکسالی و بحران آب	۹۴	۲۶
سبک زندگی فراغتی	۱۷۲	۲۱	ورود ریزگردها از ترکمنستان	۱۱۱	۲۱	تغییر در الگوی سفر به صورت فردی یا خانوادگی	۱۸۱	۲۶	ورود ریزگردها از ترکمنستان	۸۴	۲۷
تقویت سیاست‌های مهمان‌نوازی	۱۶۲	۲۲	تغییرات اقلیمی	۱۰۱	۲۲	توسعه اینترنت اشیاء	۱۶۹	۲۷	تداوم ناامنی منطقه	۶۹	۲۸
ثبات نسبی هزینه حمل‌ونقل به ویژه بنزین	۱۲۱	۲۳	تداوم ناامنی منطقه	۷۰	۲۳	ثبات نسبی هزینه حمل‌ونقل به ویژه بنزین	۱۳۴	۲۸	تغییرات اقلیمی	۶۷	۲۹

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵
Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

عوامل تأثیرگذار (پیشران‌های شگفت‌انگیز)

از میان ۳۰ عامل بررسی شده، عوامل و متغیرهایی در روش تأثیرات مستقیم و هم در روش تأثیرات غیرمستقیم به دست آمدند که به شرح جدول ذیل می‌باشند:

ردیف	عوامل کلیدی (تأثیرات مستقیم)	عوامل کلیدی (تأثیرات غیرمستقیم)
۱	عدم اطمینان وعدم هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی	توافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک
۲	توافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک	گرایش سیاسی غالب در دولت‌های بعدی
۳	گرایش سیاسی غالب در دولت‌های بعدی	عدم اطمینان وعدم هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی
۴	عدم مدیریت یکپارچه گردشگری	کاهش تصدی‌گری دولت
۵	کاهش تصدی‌گری دولت	مدیریت یکپارچه گردشگری
۶	الگوی تعامل با کشورهای عربی منطقه	افزایش نقش آستان قدس رضوی
۷	افزایش نقش آستان قدس رضوی	الگوی تعامل با کشورهای عربی منطقه
۸	الگوی تعامل با کشورهای آسیای مرکزی	افزایش سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری
۹	میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی	رشد نسبی اقتصادی
۱۰	رشد نسبی اقتصادی	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه‌های گردشگری
۱۱	سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری	نسبت تورم
۱۲	نسبت تورم	بحران آب

بررسی عوامل کلیدی با توجه به روابط مستقیم و غیرمستقیم حاکی از آن است که تمام ذکر شده در تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم عیناً با تغییر کم در رتبه آن‌ها تکرار شده‌اند. بر همین اساس به نظر می‌رسد یافته‌های هر دو روابط مستقیم و غیرمستقیم کمک مؤثری به دستیابی به هدف پژوهش و همین‌طور به کیفیت سناریوهای آینده کلانشهر مشهد خواهد داشت

نتیجه‌گیری

پیشرفت‌های علمی و ظهور علم جدیدی به نام آینده‌پژوهی به بشر توانایی داده که تفسیر دیگری از سرنوشت خود ارائه کند. آینده‌پژوهی علمی است که با شناخت مسائل و مشکلات موجود و شناسایی آینده مطلوب، با اتخاذ راهکارهای مناسب می‌توان به سمت آینده مطلوب گام برداشت. در واقع آینده‌پژوهی با ترسیم افق روشن از آینده، آگاهی از روند تحولات و تصمیم‌گیری بهنگام می‌تواند هر جامعه یا سازمانی را در یافتن بهترین راهکارها تواناتر سازد. بر این اساس و با توجه به اهمیت گردشگری و فقدان چشم‌انداز مشترک در این حوزه و همچنین تعدد نهادهای تصمیم‌گیر و سیاست‌گذار، شناسایی و شناخت پیشران‌های کلیدی می‌تواند در تهیه و تنظیم چشم‌انداز آینده که روندهای ممکن و مطلوب آینده گردشگری را پیش‌بینی و ترسیم کند و ضمن کنترل تحولات آینده، راهبردهای مناسب برای رسیدن به آینده مطلوب را در خصوص سیاست‌گذاران گردشگری قرار دهد براین اساس در این پژوهش سعی شده است با نگاهی آینده‌پژوهانه نسبت به شناسایی پیشران‌های کلیدی سیاست‌گذاری گردشگری مذهبی کلانشهر مشهد پرداخته شود تا از این طریق بتوان سناریوهایی متناسب با شرایط کلانشهر مشهد ارایه داد. در این پژوهش ابتدا برای شناسایی شاخص‌های مؤثر در حوزه سیاست‌گذاری گردشگری مشهد از تکنیک STEEP[1] استفاده شده است؛ که در آن پیشران‌های اجتماعی، سیاسی، فناورانه، اقتصادی و محیط‌زیست حاکم بر سیستم

1. STEEP (Social Technological Environmental Economic Political)

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

گردشگری مشهد توسط خبرگان معرفی گردید، سپس پرسش‌نامه‌ای براساس روش ماتریس اثرات متقابل و روش ماتریس ضرایب تحلیل اثر متقاطع برای طبقه‌بندی طراحی گردید؛ و در اختیار کارشناسان قرار گرفت. نتایج حاصل از پژوهش و نحوه توزیع و پراکنش متغیرها در صفحه پراکندگی، نشان‌دهنده ناپایداری سیستم گردشگری در کلانشهر مشهد می‌باشد. براساس نتایج حاصل از خروجی نرم‌افزار میک مک، تعداد ۷ پیشران، با توجه به اینکه بیشترین مقدار تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم داشتند، به‌عنوان عوامل کلیدی انتخاب شدند که عبارتند از توافق نهادها بر سر چشم‌انداز مشترک، گرایش سیاسی غالب در دولت‌های بعدی، مدیریت یکپارچه گردشگری، کاهش تصدی‌گری دولت، عدم اطمینان و هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی، الگوی تعامل با کشورهای عربی منطقه و افزایش نقش آستان قدس رضوی می‌باشد. براین اساس می‌توان گفت که سیاست‌گذاری در حوزه گردشگری و زیارت در شهر مشهد در حال حاضر چارچوب ساختاری تثبیت شده‌ای ندارد؛ به عبارت دیگر دوگانگی گردشگری- زیارت سبب شده که توصیف واحدی از واقعیت گردشگری در نزد ذینفعان وجود نداشته باشد. توصیف واحد یک واقعیت مبتنی بر وفاق بر نقاط قوت و ضعف از سویی و فرصت‌ها و تهدیدها از سوی دیگر است. در صورتی که آنچه برای کلانشهر مشهد از منظری فرصت محسوب می‌شود، از مرجعی دیگر به‌عنوان تهدید تعریف شده است. این عدم وفاق بر توصیف وضعیت موجود سبب شده است که سیاست‌گذاری گردشگری در مشهد فاقد ثبات لازم باشد. از سوی دیگر نبود ارزش‌های مشترک بین سازمان‌های مختلف و دخیل در حوزه گردشگری باعث نبود چشم‌انداز مشترک بین این سازمان‌ها شده است. آستان قدس رضوی، سازمان میراث فرهنگی، شهرداری و شورای شهر که هرکدام به واسطه‌ی نظام برنامه‌ریزی مأموریت‌های متعددی را برای خود تعریف کرده‌اند، بنابراین در حوزه سیاست‌گذاری، ارزش‌های مشترک که منتج به چشم‌انداز مشترک می‌شود، می‌تواند موجب هم‌افزایی بیشتر بین نهادهای ذینفع و ذی‌نفوذ شود و مدیریت هماهنگ مقصد را امکان‌پذیر می‌سازد؛ بنابراین ضرورت وجود یک سازمان فرابخشی و هماهنگ‌کننده برای نظارت بیشتر بر عملکرد سازمان‌ها و تدوین یک سند چشم‌انداز مشترک که در آن وظایف هر یک از سازمان‌ها به‌خوبی مشخص گردیده باشد، سبب خواهد شد تا تمام سازمان‌ها به یک نسبت در سود و زیان اثرات گردشگری سهیم باشند.

منابع

۱. بهشتی، محمدباقر و زاری، نادر،۱۳۸۹، شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو: مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی، دوره ۱۵، شماره ۱

۲. تدبیر،۱۳۸۶، آینده‌شناسی ضرورتی برای ورود مقتدرانه به فردا، سال دوم، قسمت هجدهم،۱۷۹

۳. تقدیسی، احمد، وارثی، حمیدرضا، احمدیان، مهدی و عسکری، حمید (۱۳۹۴)، شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری در مناطق روستایی) مطالعه موردی: مناطق روستایی شهرستان جیرفت(، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ۱، شماره ۱

۴. زالی، نادر و بهشتی، محمدباقر (۱۳۸۸)، شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه، ریزی بر پایه سناریو) مطالعه موردی استان: آذربایجان شرقی(، نشریه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۵ شماره ۱

۵. زالی، نادر (۱۳۹۰)، آینده‌نگاری راهبردی و سیاستگذاری منطقه‌ای با رویکرد سناریونویسی، فصلنامه علوم سیاسی مطالعات راهبردی، دوره ۴ شماره ۵۴.

۶. کاظمی، مهدی (۱۳۸۹)، مدیریت گردشگری، انتشارات سمت، چاپ دوم.

۷. قادری، رضا،هادیان، زهره، کاوه ابوبکری، طاهره، (۱۳۹۰)، استراتژی گردشگری برنامه‌ریزی منطقه‌ای با استفاده از روش SWOT، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال اول، شماره ۳، ص ۲۷-۴۳

۸. میرکتولی، جعفر و مصدق، راضیه (۱۰۸۳)بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی)پژوهش موردی: دهستان استرآباد جنوبی(، مجله مطالعات پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، شماره ۷

۹. صابری‌فر، رستم؛ شیدائی، هادی (۱۳۹۲) آشکارسازی موانع فراروی مدیریت شهری در راستای دستیابی به پایداری شهری (مورد مطالعه: کلانشهر مشهد) اولین همایش ملی جغرافیا، شهرسازی و توسعه پایدار، تهران، انجمن محیط‌زیست کومش، دانشگاه صنعت هوایی، http://www.civilica.com/Paper-GUPSD01-GUPSD01_0479.html

۱۰. قاسمی، محمد (۱۳۸۹) چند پارچگی مدیریت سازمان‌های مرتبط با گردشگری مذهبی - فرهنگی کلانشهر مشهد. دومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، ۲۹ و ۳۰ اردیبهشت ماه ۱۳۸۹، مشهد.

۱۱. حسن‌پور، محمود (۱۳۹۲) نگاهی به جایگاه صنعت گردشگری در ساختار اداری ایران و مقایسه آن با برخی از کشورهای پیشرو، مجله نامه اتاق بازرگانی، شهریور ۱۳۹۲، سال هشتاد و پنجم - شماره ۸۰، صص ۵۷- ۵۳.

۱۲. دانایی فرد، حسن و کاظمی، سید حسین (۱۳۹۰) پژوهش‌های تفسیری در سازمان: استراتژی‌های پدیدارشناسی و پدیدارانگاری. چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۸۳ . تابستان ۱۴۰۵
Urban managment
No.83 Summer 2026

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]

13. Selin, S., & Beason, K. (1991). Interorganizational relations in tourism. Annals of Tourism Research, Vol 18, No 4, pp 639-652.
14. WTO, W. T. O. (2007). A Practical Guide to Tourism Destination Management: World Tourism Organization. Published and printed by the World Tourism Organization, edition 1 (November 2007), Madrid, Spain.
15. Padurean, L. (2010). Implementing Destination Governance. Working paper at the BEST EN Think Tank X, Networking for Sustainable Tourism .PP.193-201, Retrived from http://www.besteducationnetwork.org/ttx/pdf/padurean.pdf
16. Jamal, T. B., & Getz, D. (1995). Collaboration theory and community tourism planning. Annals of Tourism Research, Vol 22, No 1, pp186-204 (doi: http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383(94)00067-3)
17. Beritelli, P. (2011). COOPERATION AMONG PROMINENTACTORS IN A TOURIST DESTINATION, Annals of Tourism Research, Vol. 38, No. 2, pp. 607–629 (doi:10.1016/j.annals.2010.11.015)
18. Beritelli, P. (2011). Tourist destination governance through local elites: Looking beyond the stakeholder level. Kumulative Habilitationsschrift, University of St. Gallen, Institute for Systemic Management and Public Governance. St. Gallen.pp 3-43
19. STEVIC, I., & BREDA, Z. (2014). Tourism destination governance: The case of UNESCO World Heritage Site of Oporto city.Revista Turismo & Desenvolvimento University of Aveiro, Vol 2, No 21/22. PP.189-199
20. Nordin, S., & Svensson, B. (2007). Innovative destination governance. ENTREPRENEURSHIP AND INNOVATION, Vol 8, No 1, 53-66.
21. Miles, I. and Keenan, M. (2002). Practical Guide to regional Foresight in the United, Kingdom". Prest Policy Regional in Engineering, Science and Technology, University of Manchester United Kingdom.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-18]